

Boken – ”mänsklighetens bestående minne”

Mats Myrstener har läst *Mänsklighetens minne* : en bibliotekshistorisk antologi, redigerad av Harry Järv och Erik Carlquist.

Konsten att samla böcker är cirka fyra tusen år gammal. Och om inget oförutsett inträffar lär bibliotek och boksamlingar finnas kvar så länge människan existerar. Boken som ”taktill form” är på många sätt överlägsen de datoriserade orden, den har en annan dimension, både estetisk och praktisk, som datorskärmen saknar.

Det gäller främst skönlitteraturen, men även vad gäller facklitteraturen har datoriseringen inte medfört någon minskad bokproduktion, tvärtom. Det trycks idag fler böcker än någonsin tidigare.

Eco om bokens framtid

I antologin *Mänsklighetens minne* (Schildts förlag) skriver **Umberto Eco** om ”Bokens framtid”. Böckerna åldras med viss elegans, åtminstone gäller det de gamla lumpapparsböckerna. De klarar både elbrist och elavbrott, och de har betydligt längre livslängd än ett datorprogram. Han menar att det är det mest ekonomiska, flexibla och hållbara sätt att överföra information, till mycket låg kostnad.

På en öde ö är man mer betjänt av en bok om överlevnadskonst än av en dator hävdar Eco provokativt. Fast en dator som drivs med solceller förmodligen skulle klara sig på en öde ö, åtminstone så länge solen skiner. Däremot kan datorerna snart slå ut encyklopedier och uppslagsverk som behöver ständig uppdatering, liksom dyr kurs- och facklitteratur. Någon ny upplaga av Nationalencyklopedin på papper lär vi därför aldrig få se. Många av dess artiklar är föråldrade redan ett år efter av de skrevs.

Eco understryker en sak till.

Läsning kräver lugn och ro, plats och tid för eftertanke, reflektion och spekulering kring den mottagna informationen. Han stressas och får ont i huvudet av bildskärmens flimmer, han fascineras och störs samtidigt av datorernas oändliga hypertext, som har en skrämmande potential. ”En roman ska sluta med punkt”, tyckte Ivar Lo-Johansson i ett antimodernistiskt uttalande. En text har en början, men ska också ha ett slut, precis som en god bok, menar Eco. Bokens styrka sitter i förmågan till koncentration och fokusering på det skrivna ordet.

Datorerna har andra fördelar: en populär webadress heter Library thing och där träffas bokälskare, katalogiserar sina egna bibliotek, byter böcker med varandra och ger tips på egen och andras läsning. Så förenas många goda ting i den bästa av världar.

Sju tusen år av skrift

Harry Järv, pensionerat biblioteksråd och en av antologins redaktörer, daterar skriftkonsten till ca 5000 före Kristus, till den gamla Vinčakulturen på Balkanhalvön. En litauisk forskare, Marija Gimbutas, hittade på 1970-talet skrivtecken på gudomliga kvinnofigurer av lera. En tysk forskare, Harald Haarmann, har gett henne stöd i forskarvärlden. Han kopplar Vinčaskriften till den betydligt mer kända linear A-skriften från Kreta. Och en amerikansk professor, Toby Griffen, pekade för några år sedan på så kallade sländtrissor från Vinčakulturen som visar skrivtecken med texten ”Björngudinnan och Fågelgudinnan är Björngudinnan”. Det skulle, enligt

Järv, vara den hittills äldsta kända meningen på mänskligt språk.

Att samla böcker i bibliotek var däremot en främreasiatisk konst. Äldst var enligt Harry Järv, biblioteket i Ebla i norra Syrien, från ca 2.000 före Kristus. Biblioteket innehöll en stor mängd lertavlor, 1.800 har återfunnits i oskadat skick. Det var välutvecklat: här förekom översättningar från främmande språk, klassifikationssystem, katalogisering med titlar, och hyllsystem med hänsyn till format, utseende och innehåll. En sumerisk bibliotekskatalog på lertavla, 4.000 år gammal, förvaras idag på Yale university.

Den assyriske konungen Assurbanipals bibliotek i Ninive grävdes ut 1850, och omfattade ca 5.000 lertavlor. Tack vare dessa kunde sumeriskan tolkas och översättas.

I det mest kända av forntidens bibliotek, det i Alexandria i Egypten, förvarades en enorm mängd text på ett nytt medium: papyrusrullen. Dess förste chef var greken Demetrios. I Grekland var boksamlingar vanliga, och har härletts både till Aristoteles, dramatikern Euripides, och vältalaren Demosthenes. Här kan kanske ett av många ”paradigmskiften” i världshistoriens härledas: enligt Järv var Platons lärare Sokrates skeptisk till böcker, han levde fortfarande i den muntliga kulturen, och Platon kallade själv sin elev Aristoteles ironiskt för en ”läsare”. Det skrivna ordets triumftåg hade inletts.

Alexandriabiblioteket innehöll som mest kanske 700.000 bokrullar, det var ett ”universalbibliotek” som medvetet skulle samla all världens vetande på en plats, ungefär som ett ordinärt datorminne gör idag.

Biblioteket var också ett centrum för vetenskaplig forskning, och inte minst för avskrivning av texter, något sätt att trycka böcker hade ju ännu inte uppfunnits i Europa. Filosofen Timon från Fleios kallade föraktfullt bibliotekarierna för "en art kammarlärda småskrivare som tillbringar hela livstiden som burfåglar hos muserna."

Här fanns boktitlar som "Om Homeros", "Om retorik", "Om Athens lagar", "Om politik", "Om fred", men också texter om lyckan, om äktenskapet, om åldrandet, och en rulle om "strålning i rymden",

tyvärr förkommen. Förvärvspolitikerna var vad Järv kallar "skrupelfri": fick man låna en originaltext från Aten så lät man kopiera den, och återsände – kopian! Den lärde bibliotekarien Eratosthenes, astronom och matematiker, beräknade jordens omkrets, publicerade dikter, och ska också ha preciserat året för Trojas fall. Han avled ca 200 f.K.

Hans kollega Kallimachos konstruerade ett klassifikationssystem där man skiljde på skönlitteratur, dramatik, juridik, filosofi, historia, retorik, medicin, matematik, naturvetenskap, och varia (resten), i nämnd ordning. Ännu i vårt eget

klassifikationssystem (SAB) från 1921, hamnar humaniora först, sedan samhällsvetenskaperna, och sist naturvetenskaperna. Dock har ett ämne (det första i SAB-systemet) tillkommit som grekerna inte brydde sig om: religion.

Biblioteket fick ett olyckligt slut. Precis som i Elias Canettis biblioteksroman Förbländningen så brann det upp, men inte som man sagt på grund av Caesars illvilja. Enligt Järv var det arabernas verk, år 640, sedan de erövat Alexandria. Papyrusrullarna ska då ha använts som bränsle i stadens 6.000

Porträtt av en kommunaltjänsteman och hans hustru i Pompeji (ca 100 eK). Han håller en pergamentrulle i handen, hon en stylos (skrivstift) och en anteckningsbok av sammanfogade vaxtavlor. Fresk i Museo Nazionale, Neapel.

badinrättningar. Bränslet sägs ha räckt i sex månader! Anekdoten är kanske inte sann, men Ibn Khaldun, den mest kände arabiske historikern, har bekräftat att araberna förstörde bokrullarna i Alexandria. Allah var större än all världens samlade lärdom!

Romerskt folkbibliotek

Alexandriabiblioteket var knappast öppet för allmänheten, men i Rom öppnade ett offentligt bibliotek år 39 före Kristus, och kejsar Augustus insåg bibliotekens möjlighet att sprida ära över det romerska imperiets historia. Antikexperten Tönnes Kleberg skriver om dessa romerska folkbibliotek, som på 350-talet växt till 28 stycken. Även bokhandeln blomstrade i imperiets huvudstad. Men Seneca klagade på att många förnäma romare endast såg böckerna som rumsdekorationer, så som den nyrike Trimalchio i Petronius klassiska berättelse.

Poeten Martialis klagade, precis som dagens författare över att "Själva Britannien läser nu de böcker jag diktat. Åran är allt jag får, plånboken märker det ej". Och Horatius konstaterade krasst att förläggaren tjänade guld, men författaren bara ära. De romerska författare som kunde leva av sitt skrivande var de som skrev för teatern, som komediförfattaren Terentius, som för "Eunucken" fick hela 8.000 sestertier.

Pergamentboken

Medeltidens munkar, som i Ecos berömda roman Rosens namn, skrev på behandlade kalvskinn, pergament. En hel industri uppstod kring medeltidens bokproduktion i rika kloster som S:t Gallen eller Lindisfarne på Irland. Dessa rikt illuminerade böcker var lyxvaror, men de största klosterbiblioteken fanns enligt medeltidshistorikern Michael Nordberg, i Konstantinopel, eller på ön Athos. Den grekiska klassiska litteraturen återupptäcktes nu i Europa, eftersom avskrifter förvarats i muslimska bibliotek i Spanien och på Sicilien.

Eco har rätt i att de lärda munkarna gömde den som man tyckte, "olämpliga" litteraturen. I ett biblioteksreglemente från 1437 stadfästas att "allmänheten får inte läsa Juvenalis, Persius, Martialis, Propertius, Catullus, Vergilius Priapeia, Ovidius Konsten att älska

och Kärlekens botemedel, på det att icke någon yngling måtte besmittas av läsningen därav.

Bibliotekariernas rykte som smakdomare och kontrollörer av allmänhetens läsning är således av gammalt datum. Känt är också att den okultiverade Gustav Vasa använde gamla katolska kyrkoskrifter som omslag till kungens räkenskaper. Så har till exempel en sida av Gutenbergs unika Bibel återfunnits som skamfilat omslag till en samling räkenskaper från "Östgöta ryttare" 1585. Gutenbergs första bibel trycktes 1455, varav 48 någorlunda fullständiga exemplar återfunnits. Men då hade man redan börjat trycka på papper.

Medeltidens största bibliotek

Några av medeltidens största vetenskapliga bibliotek fanns Egypten och Iran, och på en illustration från biblioteket i Escorial i Madrid musicerar kung Alfonso den vise med en arabisk lutenist. Den mångkulturella samvaron slutade med att både morer och judar fördrevs från Spanien, Elias Canettis förfäder tillhörde dessa judiska "spanioler".

Jan Hjärpe beskriver offentliga bibliotek i arabvärlden, i Bagdad, Basra och Kufa, i Kairo och Iran. Från Kina skriver Göran Malmqvist bland annat om kinesernas konst att trycka på papper, 400 år före Gutenberg. Men också om hur ovärderliga samlingar litteratur förstördes under Boxarupproret 1900. Erik Carlquist, historiker och översättare, bland annat verksam vid universitetsbiblioteket i Umeå, skriver om ett av Europas största vetenskapliga bibliotek, The Bodleyian library i Oxford, uppkallat efter bokälskaren Thomas Bodley, adlad 1604.

Klassiska bibliotekstexter

Klassiska bibliotekstexter återges i antologin, som Gabriel Naudés "Råd om inrättandet av ett bibliotek" från 1627, där bibliotekarien hos kardinal Richelieu ger ett tidigt program för ett öppet forskningsbibliotek, öppet för alla intresserade, eller den indiske bibliotekarien Ranganathans kända text "Biblioteksvetenskapens fem lagar". Kända bibliotekarier som filosofen Leibniz presenteras, liksom Goethe, och British Museums legendariske chef Antonio Panizzi.

Antologin har en klar slagsida åt det vetenskapliga, en del referenser har

åtskilliga år på nacken, och urvalet av texter kan naturligtvis tyckas väl subjektivt. Om våra idag hotade svenska folkbibliotek finns bara en kort översiktsartikel av Harry Järv, som dessutom innehåller en liten lapsus: kommunala bidrag till folkbiblioteken i Stockholm infördes 1901, inte året innan. Vi förs fram till vår egen tid med intressanta artiklar om bibliotek i Sovjetunionen och Nazityskland, och en framåtblickande artikel av elektroingenjören Vannevar Bush, som med sin tidiga dator Memex drog upp riktlinjerna för framtidens datorbaserade informationsökning.

Boken är rikt och fyndigt illustrerad och är i sig en dyrgrip som väger 2,5 kilo. Knappast något för sängen alltså, utom för den som skaffar sig ett vikbart bokstöd på ben, som fanns på sjukhusen förr i tiden. Min dotter tillbringar hellre tiden i sängen med sin laptop än med en stor tung bok, och kanske är detta en generationsfråga först som sist. Vägen från lertavlan till dataskärmen är nästan lika lång som skrivkonstens historia. Och nog vore det onekligen praktiskt med en laptop som innehöll världens alla böcker, lätt att bära under armen, och snart kanske den enda tröst för en bokälskare i landsorten som inte kan åka till Kungliga biblioteket i Stockholm?

För ännu finns inte det bibliotek (dessa enligt Schopenhauer "mänsklighetens enda tillförlitliga och bestående minne") som innehåller all litteratur som skrivits (och, ännu mindre, enligt Borges, den som kommer att skrivas). För den vanlige låntagaren innebär trots allt datoriseringen av bibliotekskatalogerna en hjälp på vägen. Med ett enkelt fjärrlån skulle då en vanlig låntagare i Vilhelmina kunna beställa en rar bok från ett universitetsbibliotek någonstans i Sverige eller utlandet. Så var det i varje fall tänkt, i bibliotekariernas drömvärld.

I framtiden får man kanske boken inskannad till sin laptop? Och gott är väl det, men nog har något substantiellt gått förlorat på vägen?

Mänsklighetens minne : en bibliotekshistorisk antologi, redigerad av Harry Järv och Erik Carlquist. Schildts förlag, 866 s.